

Josep Maria Planes, un referent per aprendre periodisme

Josep Maria Planes, a model for learning journalism

Jordi Serrat

Professor a la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya (UVic-UCC) i investigador adscrit al grup de recerca Tracte.

jordi.serrat@uvic.cat

Josep Maria Planes, un referent per aprendre periodisme

Josep Maria Planes, a model for learning journalism

RESUM:

Al segle XXI, el periodisme viu una desorientació general amb discursos catastrofistes sobre la fi de la premsa que desanimen estudiants i professors d'aquesta carrera universitària. Per fer front al desànim, la innovació docent aplicada al periodisme es fixa avui en els reptes de futur de la revolució digital. Aquest article defensa, però, que la innovació també es pot aconseguir gràcies al coneixement de la tradició. S'explica l'experiència de la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya per buscar la motivació de l'alumnat amb l'estudi d'una figura històrica, propera i excepcional: el periodista manresà Josep Maria Planes (1907-1936), assassinat per denunciar el pistolerisme urbà anarquista d'abans de la Guerra Civil espanyola. S'analitza si el mestratge de Planes continua vigent i com el seu testimoni vital s'integra en la formació universitària actual. Com que Planes va perdre la vida als vint-i-nou anys, la seva biografia pot despertar inquietud intel·lectual entre els joves.

PARAULES CLAU:

periodisme d'investigació, innovació docent, Any Planes, història del periodisme, Catalunya, periodisme social.

Josep Maria Planes, a model for learning journalism

Josep Maria Planes, un referent per aprendre periodisme

ABSTRACT:

Journalism is experiencing in the 21st century a widespread disorientation with alarmist speeches about the end of the press that discourage the students and teachers of this university degree. In order to deal with this despondency, teaching innovation in journalism is focused today on the future challenges of the digital revolution. This paper posits, however, that innovation can also be achieved through a knowledge of tradition. Here we explain the experience of the University of Vic (UVic) in its attempt to motivate students through the study of a close and exceptional historical figure: the local journalist Josep Maria Planes (1907-1936), who was killed for reporting on the anarchist urban *pistolerismo* or hired-gunman violence before the Spanish Civil War. A study is made of whether the ideas taught by Planes are still valid and whether the testimony of his life fits in with today's university education. Since he lost his life at the age of 29, his biography may arouse students' intellectual interest.

KEYWORDS:

investigative journalism, teaching innovation, history of journalism, Catalonia, social journalism.

1. Introducció

Aprofundir en la vida i l'obra del periodista manresà Josep Maria Planes (1907-1936) pot ser un element motivador a l'hora d'impartir classes de periodisme d'investigació a Catalunya? L'any 2015 aquesta pregunta sorgia d'una inquietud compartida a la Universitat de Vic. En l'assignatura de periodisme d'investigació, els alumnes estudien els referents internacionals del segle xx: des dels *muckrakers* o el cas *Watergate* fins a Anna Politkóvskaia, entre molts altres. Però, què passa amb els autors més propers? A només cinquanta quilòmetres de Vic, a Manresa, va néixer un dels pioners del periodisme d'investigació a Catalunya.

L'any 2016, la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya (UVic-UCC) es va integrar dins la Comissió Any Planes, que, coordinada pel Col·legi de Periodistes a la Catalunya Central, va aplegar diverses entitats culturals manresanes. La feina d'aquesta comissió va culminar al setembre del 2017 amb la distinció de Manresà Il·lustre que, a títol pòstum, va rebre Planes per part de l'Ajuntament de la capital del Bages.

La present comunicació resumeix l'aportació de la Universitat de Vic en l'Any Planes. Amb el lideratge conjunt de la UVic-UCC i del biògraf de Planes, Jordi Finesres, va destacar l'exposició «A propòsit de Josep Maria Planes» al Casino de Manresa, oberta del 31 de març al 17 d'abril de 2017, amb documentació sobre l'autor i que, després, va itinerar per altres espais de Catalunya. En aquest projecte de recerca divulgativa es va intentar, a més, fer innovació en la docència. Per això, alguns alumnes s'hi van implicar amb material audiovisual complementari.

El perfil polièdric de Planes i la seva gosadia per denunciar sense embuts, tant l'alçament franquista contra la legalitat republicana com el pistolisme urbà, aixoplugat per la Federació Anarquista Ibèrica (FAI), feien pensar, d'entrada, que el personatge era atractiu per a les noves generacions. Es partia de la idea que els joves d'avui poden tenir una mirada encuriosida, allunyada de prejudicis, per conèixer la trajectòria d'un periodista assassinat l'any 1936, durant molt de temps oblidat per la societat catalana.

En les conclusions es valora l'experiència, es matisen els apriorismes i es respon la pregunta plantejada. Abans, però, de llegir els resultats i l'explicació detallada de la feina feta per la UVic-UCC en l'Any Planes, el lector trobarà, en les properes pàgines, una aproximació teòrica del context que justifica aquest projecte. Un context desglossat en dos punts: la innovació en l'ensenyament universitari del periodisme d'investigació i la tradició catalana en el periodisme d'investigació.

1.1. Docència, innovació i periodisme d'investigació

El canvi de paradigma que viu la societat actual està fent replantejar el periodisme i, en conseqüència, el seu estudi o ensenyament. Cada cop creix més l'evidència que el periodisme s'està transformant de manera imparable i que, fins i tot, podria arribar a morir en pocs anys:

El periodisme és una realitat històrica que va néixer al segle XVII per donar resposta a les societats organitzades d'acord amb la revolució il·lustrada, la democràcia representativa i l'economia de mercat. De manera que, així com un dia va aparèixer, si canviés l'organització social el periodisme podria deixar de ser útil i desaparèixer. (Sáez, 2015: 245)

El vaticini d'una suposada mort anunciada de la premsa, si més no en el seu format de diari de paper imprès, agafa força amb nombrosos estudis —de vegades presentats de manera apocalíptica—, però que venen avalats per les dades de difusió decreixent dels diaris. En la majoria de països occidentals s'observa una caiguda sense fre en la difusió de periòdics i en la venda d'exemplars en paper, accelerada els últims cinc anys (AEDE, 2016). Una tendència que pot convertir el periodisme tradicional en un ofici anacrònic, incapaç d'adaptar-se als nous temps. En paral·lel, el binomi digitalització-innovació és vist com la solució per consolidar un nou model informatiu-comunicatiu que empeny amb energia per totes bandes.

Tenint en compte el caràcter secular de la institució universitària, és difícil pensar, però, en una adaptació ràpida i àgil de la docència en educació superior als nous models de periodisme. Tal situació fa que la desorientació i el desànim creixi a les facultats on s'estudien graus de comunicació. Si bé és veritat que, des d'inicis del segle XXI, l'atenció digital ha anat acompanyada d'una proliferació de publicacions sobre com repensar la formació universitària a cada moment, la transformació és constant i ningú, o gairebé, no arriba a atrapar tots les novetats. Les recerques cauen en l'obsolescència massa aviat.

Fa pocs anys, alguns autors defensaven la necessitat d'innovar i deien que calia fer-ho integrant els blogs d'Internet a l'aula (Chaín-Navarro, Martínez-Solis i Sánchez-Baena, 2008). Però després va passar que els blogs van deixar de tenir l'impacte dels primers anys del segle XXI i van ser substituïts per noves eines digitals. Per això, altres autors han estudiat, posteriorment, l'ús acadèmic de les xarxes socials (Gómez, Roses i Farias, 2012) o de noves aplicacions més sofisticades. Al mateix temps, les recerques han aprofundit en les possibilitats comunicatives de les últimes generacions de dispositius mòbils i en les narratives transmèdies (Scolari, 2013), conscients que la nova manera d'explicar el món afecta el periodisme; però també el cinema, la publicitat, les indústries culturals, entre altres àmbits, agents i disciplines.

Les carreres de comunicació viuen en primera línia el nou paradigma. La revolució és tan gran que per innovar ja no n'hi ha prou de pujar al carro de la modernitat tecnològica. Ja no n'hi ha prou de pensar com s'integra el canvi digital a les classes. El carro va tan de pressa que ho arrossega tot. El panorama esdevé complex i incert. Fins al punt que pensadors de renom ja especulen o es pregunten, retòricament, si acabarem vivint en un món amb universitats sense professors. Qui guiarà, aleshores, els estudiants?

JOSEP MARIA PLANES, UN REFERENT PER APRENDRE PERIODISME

Màquines que ensenyen, humans robotitzats que aprenen? Allò que fa cinc anys semblava impensable o impossible (per exemple, que cotxes sense xofers humans recorreguessin un milió de quilòmetres sense accidents) és avui un fet. Podem imaginar que en 10, 20 o 50 anys passi una cosa semblant amb l'educació? (Piscitelli, 2015: 15)

Les respostes amb més predicament per afrontar els nous reptes de la professió periodística i el seu ensenyament han quedat enlluernades per un futur que ningú no coneix. Però, paradoxalment, se senten, també, veus que miren cap als orígens, ja que ara «és el moment de recuperar l'essència del periodisme per preservar-ne el sentit» (Sáez, 2015: 246). O de «recuperar els valors del periodisme cívic a través de la participació ciutadana» (Varela, 2011: 109).

Mentre el debat d'alta volada és sobre com innovar en periodisme i sobre com recuperar, al mateix temps, els fonaments perduts de la professió, la discussió acadèmica més pragmàtica se centra en com organitzar el dia a dia de les classes. I la controvèrsia és sempre la mateixa. Cal fer més sessions pràctiques en totes les assignatures? Cal un ensenyament més professionalitzat per assolir noves competències? I, en aquest cas, quines?

La novetat, pel que fa al periodisme d'investigació, és tanmateix que, en comptes de defensar el reporterisme més *de carrer* i de contacte amb les fonts personals, molts teòrics aposten ara —amb més vehemència si cal— a favor d'un periodisme que prioritzi la recerca o la gestió de dades i la bona documentació exclusiva. Un periodisme capaç d'interpretar les dades ocultes o indesxifrables pel públic general. És a dir, aquelles dades emmascarades en fitxers, arxius i documents en línia que el periodista ha d'entendre i saber gestionar, comparar, processar i contextualitzar per convertir en notícies potents. Reflexions així il·lustren com s'arriba a concloure que la innovació periodística, aplicada a l'ensenyament, exigeix aprendre a fer una gestió òptima de les dades:

Sempre latents, els debats entorn el pes que en l'educació universitària ha de tenir la formació teòrica i la pràctica, els coneixements generals o disciplinaris, les humanitats o les ciències socials, o la necessitat d'obrir el ventall per donar cabuda a altres coneixements provinents de les matemàtiques, les ciències cognitives o les tecnologies de la informació i la comunicació. Es necessiten competències transversals, generals i específiques que aprofitin el potencial que la societat del *Big Data* brinda a la professió, al periodisme d'investigació i de precisió. Ara les dades adquireixen un paper protagonista, pel que poden arribar a revelar i valer, en termes econòmics, democràtics i socials. (Gertrudis-Casado, Gertrudix-Barrio, Álvarez-García, 2016: 40)

En resum, el concepte clau o de moda per innovar en el periodisme d'investigació s'anomena avui *periodisme de dades*. La universitat no és aliena a aquesta tendència i els periodistes influents es posen a la boca l'etiqueta. L'exemple d'èxit més important és la investigació periodística relativa a l'escàndol dels *Papers de*

Panamà, impulsada pel Consorci Internacional de Periodistes d'Investigació (ICIJ), que a partir de la macrofiltració d'onze milions i mig de documents —la més gran de la història— va mobilitzar 376 periodistes per destapar les fortunes amagades en paradisos fiscals de personatges famosos o poderosos d'arreu del món. És una investigació, guardonada amb el premi Pulitzer, que ha injectat ànim i s'ha convertit en un mirall per innovar. Igualment, aquest cas i d'altres de periodisme de dades han generat literatura científica abundant (Arcila-Calderón, Barbosa-Caro i Cabezuelo-Lorenzo, 2016; Peiró i Guallar, 2013; Rodríguez, 2016).

Els *Papers de Panamà* representen una nova manera d'innovar per contribuir a la revelació d'informació oculta d'interès periodístic. A ningú no se li escapa, però, que el domini de les habilitats per fer una investigació col·laborativa així, d'abast mundial i amb la complexitat humana que suposa, és impossible d'aprendre a les aules d'un curs universitari. En canvi, sí que és important d'ensenyar als alumnes que el *periodisme de dades* no ha sortit com un bolet gràcies a Internet ni a la societat en xarxa. El periodisme de dades arrossega una llarga tradició històrica que amb el nom de *periodisme de precisió* (Meyer, 1973) ja va innovar el periodisme i el seu ensenyament fa més de quaranta anys. De nou, topem amb la tradició i amb els fonaments de l'ofici.

1.2. Tradició catalana en el periodisme d'investigació

La tradició catalana en la història del periodisme d'investigació compta amb un nom ben destacat: Josep Maria Planes i Martí. El nom té rellevància, tant pel testimoni de valentia que ha quedat de la seva curta vida i per la seva obra excepcional, com també, molt principalment, per ser un dels capdavanters a practicar aquesta especialitat periodística a casa nostra. Fins i tot se'l considera sovint «el pioner del periodisme d'investigació a Catalunya» (Aloy, 2007; Finestres, 2008) després que la historiografia periodística catalana hagi recuperat el seu nom, gràcies a la recerca de Josep Maria Casasús (2015), el qual, des del anys vuitanta, va obrir camí en el seu estudi.

L'any 1934, Planes va destapar la connivència entre l'anarquisme organitzat i els pistolers que perpetraven atracaments i altres crims a la Barcelona convulsa del primer terç del segle xx. Era una època de desigualtats socials, en què la capital catalana, d'ençà de l'Exposició Internacional del 1929 i gràcies a la industrialització del país, havia rebut molts treballadors del sud d'Espanya, que fàcilment es van enquadrar a la Confederació Nacional del Treball (CNT).

La causa obrera era noble, atractiva, perquè les condicions laborals dels teixidors, dels miners (a Sallent, Súria, Figols, etc.) o dels obrers en general a Catalunya —eix del Llobregat— eren molts dures i, potser per això, ja des de finals del xix, la causa anarquista va rebre el suport intel·lectual d'escriptors compromesos, artistes subversius i advocats llibertaris catalans. Però, més enllà dels objectius revolucionaris purs, aviat arribaria la creixent radicalització violenta de l'anarcosindicalisme —alimentada en part com a resposta als atemptats de les patronals que, sobretot

entre el 1917 i el 1923, llogaven pistolers per eliminar els líders obrers i els sindicalistes.

La confrontació social es va enquistar als anys trenta com un greu problema de seguretat i ordre públic (sabotatges a empreses, atracaments a xofers de taxis i estanquers, incendis de tramvies, bombes i morts), que les autoritats de la República no van poder, no van voler o no van saber resoldre. Planes va explicar a fons, sobretot pel que fa a l'anarquisme, les turbulències politicosocials d'aquella Barcelona agitada: la seva estructura organitzativa, els principals episodis violents, la propaganda, les dissidències, els idearis, la història, etc.

En dues sèries d'articles publicades al diari *La Publicitat* —titulades «Els gàngsters de Barcelona» i «L'organització de l'anarquisme a Catalunya i a Espanya»—, Planes va radiografiar l'any 1934, amb documentació valuosa i bones fonts d'informació, la delinqüència camuflada d'ideologia anarquista. El seus reportatges —reeditats en forma de llibre al segle XXI per l'editorial Proa (Plandes, 2002 [1934])— i sobretot els articles d'opinió a *La Publicitat*, des de l'abril del 1936, van rebre una resposta irada en forma d'amenaçes des de *Solidaridad Obrera*, el diari de la CNT.

Catalanista, ferm defensor de la legalitat republicana i de la democràcia, Planes va mostrar-se, alhora, molt contundent contra l'alçament feixista del juliol del 1936. No per això alguns sectors de l'extrema esquerra radical van deixar de tenir-lo en el punt de mira, arran de les seves denúncies periodístiques contra el gangsterisme, que Planes veia emparat per la FAI. O pel seu llenguatge directe, valent però a voltes bel·ligerant, que retratava la confusió social que hi havia entre la delinqüència i l'ideari revolucionari: «Avui dia, entre tots els lladres, carteristes i estafadors, s'ha posat de moda fer-se passar per anarquistes» (Plandes, 2002 [1934]: 25).

La situació es va complicar de manera fatal per a Planes, després que el jove periodista, director d'*El Be Negre*, atribuís la mort dels germans Josep i Miquel Badia —cap, aquest últim, de les Joventuts d'Estat Català— a pistolers vinculats a l'ala més radical de l'organització anarquista. El 24 d'agost de 1936, un escamot d'*incontrolats* es va presentar al pis on s'amagava Planes. Se'l van emportar fins a la carretera de la Rabassada i el van assassinar amb set trets de pistola al cap.

El biògraf de Planes, Jordi Finestres (2002: 8), considera que el reportatge «Els gàngsters de Barcelona», «a banda d'haver esdevingut un indiscutible llegat històric, és també una lliçó de periodisme d'investigació». A criteri d'aquest estudiós, Planes demostra el seu mestratge perquè fa un bon ús de les tècniques de documentació, d'observació i d'infiltració; perquè descriu fets, aporta dades i declaracions, insereix entrevistes en la descripció, es qüestiona coses i fa interpretació, fent palès el seu compromís de no revelar les fonts d'informació ni la seva procedència. Un seguit d'elements que denoten que Planes va fer un periodisme contrastat, treballat i amb voluntat de destapar fets silencisats, incòmodes per a alguna gent:

És un tipus de periodisme arriscat, molt influenciat per les tècniques detectivesques emprades per Émile Zola a *L'Aurore* a finals del segle XIX, és a dir, infiltrar-se en l'entorn

investigat, recórrer a fonts *undergrounds* i cercar filtracions judicials i policials. (Finestres, 2016: 198)

Els experts en l'obra planesiana subratllen el seu significat històric i el coratge que transmet. Casasús (1988: 62) defineix Planes com un «reporter actiu, obert, polifacètic, modern en el sentit professional del terme», que va patir la cara més amarga del periodisme d'investigació per denunciar la violència indiscriminada de la FAI. Canosa (2011) entén que la mort de Planes va coincidir, dissortadament, amb la fi «d'un model periodístic, propi, singular, modern, a l'altura dels països més avançats» que encarnaven els periodistes catalans durant la República.

La nòmina de periodistes que conformen la tradició catalana en el periodisme d'investigació dels anys trenta no es limita només a Planes. D'aquella fornada primerenca esmentem Irene Polo, companya de Planes a la revista *Imatges*, que va sobresortir per treballar amb «audàcia», «intenció renovadora» i «preparació te-naç» (Casasús, 1988: 63) un reportatge viscut a les mines de Súria. Polo va denunciar les condicions de treball dels miners.

Alguns dels altres noms de reporters investigadors d'abans de la guerra que la majoria dels historiadors coincideixen a subratllar entre els més importants són el periodista, escriptor i assagista Paco Madrid o el controvertit Carles Sentís, respectat per la seva carrera periodística vasta, però criticat, al mateix temps, per la seva biografia política contradictòria: primer va ser secretari d'un conseller del Govern de Lluís Companys; després, home proper a Francesc Cambó, i, durant el franquisme, es va alinear amb el règim del dictador.

Deixant de banda les incoherències i els viratges de la vida, la memòria periodística catalana recorda Carles Sentís, entre molts altres mèrits, per ser un dels precursors —tanmateix el primer a Catalunya— d'un tipus de reporterisme fet en primera persona des de la pròpia experiència amb la tècnica de posar-se al lloc de l'altre. És aquell estil que molts anys més tard va seguir el mitificat Günter Wallraff (1996) en l'emotiu reportatge «Cap de turc».

L'any 1932 es va publicar a *Mirador* —per capítols seriat— el reportatge de Sentís «Viatge en transmiserià» i, força dècades més tard, es va editar en format llibre (Sentís, 1994). Es tracta d'un treball de periodisme social i d'observació en el qual Sentís es va fer passar per immigrant i es va infiltrar en un autobús clandestí que portava treballadors de Múrcia a Catalunya. Segons admet l'autor, la publicació l'any 1932 d'aquest reportatge va ajudar-lo a plantejar-se el periodisme com una feina estable (Sentís, 2006: 85).

Tot va canviar a partir del 1936. L'esclat de la Guerra Civil i el triomf nefast del franquisme l'any 1939 van comportar l'exili i/o la persecució de molts intel·lectuals en una dura repressió que duraria, com a mínim, fins a la mort del *caudillo* Francisco Franco l'any 1975. Amb la negació de totes les llibertats democràtiques i drets fonamentals, amb la censura, amb la *prensa del Movimiento*, amb el control governamental dels mitjans de comunicació, amb una única televisió quan va arribar el

nou mitjà, i amb una política comunicativa propagandística que es reflectia en el noticiari cinematogràfic *NO-DO* —d'exhibició obligatòria a totes les sales de cinema d'Espanya fins al 1976—, és evident que durant el franquisme era impossible fer un periodisme independent ni complet. I, menys encara, pretendre fer periodisme d'investigació.

Els intents del periodisme català de burlar el control polític o simplement per gosar criticar l'Exèrcit i l'Església oficial van pagar les seves conseqüències. Fins i tot, a finals del franquisme, quan el règim ja estava a les seves acaballes i els seus pilars flaquejaven. Així, el periodista barceloní Josep Maria Huertas Clavería va ser castigat amb un consell de guerra i pena de presó, per la publicació d'un article al diari *TeleXpres*, aparentment innocu, però que, en un paràgraf, deia que vídues de militars regentaven locals de prostitució a Barcelona.

Si bé, durant el franquisme, no hi podien haver investigacions periodístiques lliures, són lloables algunes iniciatives per intentar informar entre línies de temes més crítics. Depenia, és clar, de si el governador civil percebia com a preocupant el contingut dels articles. A Girona, el periodista Narcís-Jordi Aragó —que va dirigir entre el 1967 i el 1979 el setmanari *Presència*— relata com, malgrat les limitacions (sancions i fins i tot suspensió de la publicació), des d'aquesta capçalera van fer un periodisme de resistència catalanista:

A la revista hi van anar aflorant, segons els esdeveniments i la nostra capacitat de comentar-los, totes les misèries del règim que patíem; és a dir, tots els mals endèmics de la dictadura: el centralisme, la negació de les identitats, la retallada de les llibertats, l'especulació, la destrucció del territori, la repressió cultural i social. A poc a poc, al ritme de l'actualitat, es dibuixava el perfil d'una realitat que ens impedia ser neutrals. No volíem ser tendenciosos, però no ens podíem estar de practicar una certa manipulació. Insistíem molt en la denúncia de les qüestions negatives i passàvem per alt les positives; d'això ja se n'ocupaven els mitjans oficialistes i nosaltres practicàvem el silenci com a contrapunt del seu triomfalisme. Bé prou que se'n queixaven amargament a Madrid els jerarques gironins, com el governador civil Ramón Muñoz González y Bernaldo de Quirós. (Aragó, 2013: 77-78)

Els assumptes que tractava la premsa durant el franquisme no podien incomodar el Govern espanyol, encara que no fossin temes polítics. El relat de molts successos estava, igualment, mancat de rigor. Per exemple, del tractament periodístic que van fer els mitjans de Balears del naufragi del *Cala Galiota* —una embarcació del tipus motoveler que va desaparèixer l'any 1947 en circumstàncies estranyes a Palma—, Josep Pla en va criticar la manca de veracitat i diligència informativa. L'escriptor empordanès va oferir una altra versió dels fets, indagant en les causes del succeït: «Tota la història del naufragi del *Cala Galiota* explicada per Josep Pla és una lliçó de tècniques i mètodes professionals que, en certa manera, s'anticipaven als sistemes de treball d'allò que a finals de la dècada dels anys se-

tanta va significar el periodisme d'investigació i el periodisme d'avaluació» (Casasús, 1986: 93).

És important explicar tota la tradició catalana a les aules universitàries, per transmetre amb rigor científic a les noves generacions d'on ve i quins són els orígens del periodisme d'investigació català. Si *innovar* significa fer les coses de manera diferent a la tendència majoritària per introduir-hi novetats, per estrany que sembli, avui comença a ser una innovació defensar una *mirada catalana* en la docència. Cada cop es fa menys. En moltes universitats de Catalunya, la innovació gairebé només es relaciona amb les noves tecnologies i amb la impartició de continguts en anglès.

Mentre algunes veus alerten del retrocés del català en els estudis superiors (Zaballa, 2017), el problema no és solament la pèrdua de pes de la llengua pròpia. Sovint, a causa de les rutines incardinades en els plans d'estudis, del seguiment acrític que es fa dels volums de referència en la bibliografia bàsica o pel major impacte de les revistes científiques en castellà, en algunes assignatures s'incorpora una *visió espanyola* de la realitat que no sempre coincideix amb la tradició catalana.

Així, malgrat l'explicació documentada en aquest article, els manuals més seriosos i divulgats que han adquirit la condició de clàssics, tanmateix en un excés de simplificació, situen el naixement del periodisme d'investigació a Espanya en el període de la Transició, després de la mort de Franco. O, fins i tot, més tard. Caminos Marcet (1997: 76) remarca que «a partir dels últims anys de la dècada dels anys vuitanta comença a parlar-se amb major o menor insistència de periodisme d'investigació». Igualment, Montserrat Quesada (1997: 22) col·loca el naixement del periodisme d'investigació a l'Estat amb l'arribada de la democràcia. Exposa que els seus antecedents més emblemàtics es van començar a albirar als anys setanta.

Des d'una òptica catalana, és de justícia remarcar, però, l'oportuna aportació de Quesada (1997: 103-129) en el relat que fa del cas *Xavier Vinader*, considerat avui una icona en el periodisme d'investigació de la Transició. L'interès que ha despertat a Catalunya i a la resta de l'Estat la trajectòria periodística de Vinader és també diferent. A Catalunya, des de l'esquerra i des del catalanisme, ha rebut més comprensió, però també des de companys de professió que l'han considerat «el primer periodista exiliat i pres de la democràcia als anys vuitanta» (Leiro i Montanyà, 2015).

Tanmateix, el problema no és només d'avui. L'impuls que va agafar la docència universitària del periodisme a Catalunya a partir de la recuperació democràtica es va fer, paradoxalment, «dins d'un clima d'ignorància de la nostra pròpia tradició professional» (Casasús, 1990: 95). «Les Facultats de Ciències de la Informació [...] s'havien bastit preferentment sota el predomini d'uns criteris teoritzants que s'emmirallaven en determinats aspectes —els aparentment “més nous”— del desplegament de la ciència de la comunicació a les universitats estrangeres» (Casasús, 1990: 95). En el context acadèmic d'aquells anys, costava nedar contra corrent. Per això, té valor el primer cànon sobre periodística catalana presentat en el Seminari d'Estudis Periodístics Catalans l'any 1987, «que recuperava la memòria de periodis-

tes aleshores oblidats, exponents de la forta embranzida modernitzadora dels anys de la Generalitat republicana, com són els dissortats Irene Polo i Josep Maria Planes» (Casasús, 2007: 92).

La collita de periodistes catalans que han excel·lit en la investigació periodística no es limita als referents històrics. La llista és prou extensa per justificar que es faci una mirada catalana en el seu estudi. Tot i que qualsevol enumeració peca sempre d'incompleta i arbitrària, de l'observació feta en aquesta recerca se seleccionen alguns autors i títols des de la Transició fins avui. Per exemple, Montserrat Roig (1977) per la seva recerca sobre els catalans als camps nazis; Pepe Rodríguez (1988) per les seves investigacions sobre sectes; Carles Porta (2005), entre altres, per la recerca sobre Tor; Manuel Campo Vidal (1983) i Anna Grau (2011), que des de perspectives diferents han investigat l'atemptat de Carrero Blanco o el seu entorn polític; Plàcid Garcia-Planas (2010), brillant cronista investigador, enviat especial en zones de conflicte; Jordi Panyella (2012; 2013), que ha trobat informació nova del cas *Puig Antich*; Bru Rovira (2011) pel seu reporterisme a l'Àfrica; Enric Canals (2013) per les seves aportacions sobre l'*afer Galinsoga* i el consell de guerra a Jordi Pujol; o els periodistes de l'*Ara* Laia Vicens i Xavi Tedó (2017) pel llibre *Operació urnes*, que desvela com una xarxa de voluntaris clandestina va fer possible el referèndum d'independència de l'1 d'octubre a Catalunya sense ser descoberts per la policia.

Un nom molt destacat és el periodista Antoni Batista, que ha publicat fins a deu llibres sobre ETA, des del 1987 fins al 2020; a més de centenars —potser milers— de cròniques i articles periodístics sobre el conflicte basc. I en la denúncia ecologista esmentem Santiago Vilanova, també amb una extensa trajectòria com a periodista i escriptor compromès en la defensa del medi ambient.

Pel que fa a publicacions especialitzades o que fan bandera del periodisme d'investigació, podem esmentar *Crític* —Premi Nacional de Comunicació 2019—, o bé, amb un altre estil, *El Triangle* i la *Directa*, entre altres capçaleres, algunes de les quals a mig camí entre l'activisme i el periodisme de combat o de denúncia més ideològic. I en l'àmbit històric sobresurten algunes investigacions de la revista *Sàpiens* que, amb un to clarament periodístic, han aportat novetats informatives rellevants.

Amplien la selecció d'aquest article els periodistes de crònica negra Carlos Quílez (La Ser, *Crònica Global* i altres), Tura Soler (*El Punt*) o Mayka Navarro (*La Vanguardia*), que han fet valer les seves bones habilitats per teixir bons contactes a la judicatura, a la policia i amb molts advocats penalistes, que els han permès treure bones exclusives que han impactat l'opinió pública. Així mateix, els periodistes d'*El Periódico* Antonio Baquero, Michele Catanzaro i Àngela Biesot van brillar amb la investigació del cas *Óscar*, que va reparar un error judicial i va aconseguir que un innocent que estava a la presó sortís en llibertat. Del mateix diari, és meritori el treball periodístic de Jesús G. Albalat, Maria Jesús Ibáñez o Guillem Sánchez, que van destapar l'escàndol dels abusos sexuals als col·legis dels Maristes.

Noms consagrats són Montserrat Armengou i Ricard Belis, veterans periodistes de TV3 reconeguts pels seus documentals d'investigació en clau de memòria històrica, o la directora del programa *Equipo de investigación* de la Sexta, Glòria Serra. En el camp televisiu, a més dels programes de la televisió catalana *30 minuts* o *Sense ficció*, va deixar petjada, a finals del segle XX, per la seva ambició investigadora, el clàssic *Línia 900* de TVE a Catalunya, entre altres espais audiovisuals. I entre les veus cada cop més emergents, trobem Anna Teixidor, experta en gihadisme i immigració, guanyadora del premi Planes de Periodisme d'Investigació 2016 i autora d'un ampli treball que contextualitza i documenta amb més d'un centenar de fonts d'informació els atemptats de Barcelona i Cambrils del 2017 (Teixidor, 2020).

I, tants d'altres, és clar. Tanmateix i fora del circuits periodístics tradicionals, al segle XXI estan sorgint noves narratives que combinen el reportatge d'investigació i l'entreteniment. El canal de YouTube del realitzador català Carles Tamayo ja sumava 280.000 subscriptors al març de 2021.

2. La UVic-UCC i l'Any Planes. Una exposició amb participació d'estudiants

La Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya es va implicar en l'Any Planes per compromís amb el territori, atesa la proximitat de Vic a Manresa, i per donar valor a la tradició catalana i els seus orígens en l'estudi del periodisme d'investigació. Al mateix temps, es va creure que la figura de Planes i la qualitat de la seva obra podien esdevenir un referent per a les noves generacions de periodistes. Tal vegada, la seva èpica, tot i el final trist, converteix Planes en un personatge potencialment atractiu per a un públic universitari i més en el context actual, en què els temes de memòria històrica cada cop són més presents a la societat.

La manera *innovadora* d'aprofundir en el perfil biogràfic de Planes va ser a través de l'exposició «A propòsit de Josep Maria Planes». Es va procurar que els estudiants coneguessin les tècniques d'investigació emprades en el reportatge «Els gàngsters de Barcelona». I que prenguessin consciència que, sense els recursos digitals d'avui, un periodista *de raça* com Planes, fa més de vuitanta anys, era capaç de destapar informació exclusiva submergint-se en els entorns més tèrbols o foscos. Planes era competent, alhora, gestionant i interpretant bones dades, tal com es reflecteix en el llibre esmentat (Planes, 2002 [1934]: 97), quan el reporter valora el recompte de víctimes (patrons, encarregats i obrers) que van causar, segons les fonts consultades, els atemptats socials, entre el 1910 i el 1923, o el terrorisme anarquista en diferents moments.

L'objectiu universitari buscava que els alumnes de l'assignatura periodisme d'investigació (curs 2015-2016) participessin en un projecte real. El professor tutor, en

Imatge 1. Fotografia del muntatge integrat dins l'exposició «A propòsit de Josep Maria Planes»

Font: Jordi Serrat.

comptes d'encarregar-los un treball acadèmic sense cap repercussió exterior com es fa en tantes assignatures, va pensar que la millor manera de motivar-los era ajudar els estudiants a generar continguts per a una mostra oberta a la ciutat de Manresa amb documentació, vídeos o elements digitals a definir al llarg d'un semestre. Una exposició que es va acabar emplaçant al Centre Cultural el Casino de Manresa, comissariada de manera conjunta pel biògraf de Planes, Jordi Finestres, i per qui signa aquest article.

Des de bon principi es va tenir molt clar, però, que la feina estudiantil era complementària d'un projecte de més abast. Per als alumnes, l'experiència estava acotada, tenia un caràcter formatiu, però, alhora, els aportava currículum, visibilitat i revertia en benefici de la seva avaluació. També, per promoure així la motivació a classe, els participants podien escollir l'orientació del seu treball, tutoritzat i revisat en l'àmbit docent, o, si preferien no implicar-se en el projecte, es valorava cada cas i es mirava si era possible que fessin una altra recerca.

Definits els rols de cadascú, Jordi Finestres va aplegar el fons i els continguts expositius bàsics (fotografies, publicacions i documents), a més de definir el recorregut final i el guió de la mostra. Les principals fonts documentals van ser la família Planas, l'Arxiu Comarcal del Bages, la Biblioteca de Catalunya, l'Arxiu de la Família Ventalló, l'Arxiu Valentí Castany, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, l'Arxiu

Amadeu Hurtado, l'Arxiu Artís-Gener, el Fons Gabriel Casas i Galobades - Arxiu Nacional de Catalunya, el fons de Joaquim Aloy i l'hemeroteca o els exemplars conservats de l'època de *Solidaridad Obrera*, *La Vanguardia*, *La Publicitat*, *La Rambla*, *Imatges*, *El Be Negre*, *El Pla de Bages* o *Mirador*, a més —i de manera principal— de l'arxiu del mateix Jordi Finestres.

Les tasques dels alumnes es van materialitzar en vídeos amb entrevistes a experts *planesians*, periodistes o acadèmics (Carles Singla, Josep Maria Casasús, Joaquim Aloy, Manuel Llanas, Josep Burgaya, Gonçal Mazcuñán i Jordi Finestres) que van valorar la figura de Planes. Els enregistraments es van integrar en un muntatge audiovisual més llarg amb una animació original, a càrrec d'Oleguer Serrat, d'una fotografia retrat de l'homenatjat movent una pipa de fumar i un petit *making of* de la producció. L'edició feta es va projectar a la sala de manera contínua. Els alumnes participants amb material seleccionat per a l'ocasió van ser Albert Lluís, Laia Hidalgo, Xavier Giménez, Laura Coletas, Pau González i Aida Solà. Per donar al treball una factura més professional, es va obtenir el permís de betevé (2016) per projectar també un vídeo dedicat a Planes que va emetre la televisió local de Barcelona.

L'exposició tenia quatre apartats:

a) *Planes, periodista manresà* (els seus orígens familiars i professionals a Manresa o la seva relació amb el Mas Planas a Sant Mateu del Bages, on va anar abans de la seva mort i abans de refugiar-se a Barcelona).

b) *Planes, periodista modern i polièdric* (es va explicar que conreava tots els gèneres amb un llenguatge àgil: crònica esportiva, social, política, cultural, reportatges d'investigació, articles d'opinió, crítiques de teatre, sàtira, etc.).

c) *Planes i la llibertat* (es van recuperar els articles de denúncia, sobretot a *La Publicitat*, en què Planes va atribuir l'autoria dels crims als germans Badia a pistolers anarquistes, i les amenaces de mort de *Solidaridad Obrera*).

d) *El compromís amb Catalunya* (articles de la seva defensa del país).

El disseny dels plafons (*roll-ups*) va anar a càrrec de l'empresa d'Enric Comal·longa. La UVic va concebre, així mateix, un petit espai amb *attrezzo* per fer una reproducció simulada d'un escriptori d'un periodista als anys trenta amb mobiliari de l'època, dues màquines d'escriure antigues dels mítics models Underwood i Smith Premier, un penjador, una gavardina i un barret. En paral·lel, es va formar un comitè científic integrat per Jordi Finestres, Joaquim Aloy, Eva Espasa, Xavier Ginesta i Jordi Serrat, una secretaria tècnica amb participació de la Demarcació de la Catalunya Central del Col·legi de Periodistes, l'Ajuntament de Manresa i la UVic-UCC.

El finançament va venir de la UVic-UCC i de l'Ajuntament de Manresa, que, a més de cedir els espais i col·laborar en la logística, va fer una aportació econòmica a la Comissió Planes gestionada pel Col·legi de Periodistes. Van integrar la Comissió, la Fundació Independència i Progrés, l'Associació Memòria i Història de Manresa, la Fundació Universitària del Bages, Òmnium Cultural del Bages, el Col·lectiu

Desvalls, la Demarcació de la Catalunya Central del Col·legi de Periodistes, la UVic-UCC i, a títol individual, Pep Corral, Jordi Finestres i Jordi Sardans.

3. Conclusions

Els objectius marcats en aquest treball es van aconseguir de manera notable, ja que, tot i les dificultats que suposa promoure un projecte cultural d'aquest tipus, l'exposició «A propòsit de Josep Maria Planes (1907-1936)» es va inaugurar el 31 de març de 2017 i va estar oberta al Centre Cultural El Casino de Manresa fins al 17 d'abril. Després, en versió molt més reduïda, l'exposició es va traslladar a sales d'altres institucions de Catalunya, de les quals destaca el Memorial Democràtic.

L'experiència demostra que el mestratge de Josep Maria Planes en l'especialitat del periodisme d'investigació continua sent un exemple a tenir present avui. No solament perquè així ho acrediten les anàlisis dels experts recollits. També, perquè la divulgació aconseguida va permetre una mirada retrospectiva cap a la manera de treballar dels periodistes dels anys trenta que és valorada en positiu per professionals del segle XXI. Així ho creu Ramon Besa, el qual, en una crònica escrita (2017), precisament es va inspirar en l'*attrezzo* de l'exposició (la cadira, la taula, la màquina d'escriure, la gavardina i el barret; un conjunt que emulava un escriptori d'època) per reivindicar «la generació enciclopèdica», dels anys en els quals Planes va exercir l'ofici de reporter i d'articulista. Es considera, així doncs, que en un món tan complex com l'actual, no només cal mirar cap al futur per intentar superar la desorientació que travessa el periodisme. Amb un punt de nostàlgia, Besa (2017) defensa recuperar «l'essència» de la tradició.

En el present estudi, s'ha focalitzat l'atenció en les lliçons que podem extreure de Planes, pel que fa al periodisme d'investigació. És així perquè l'exposició va comptar amb la participació d'estudiants d'una assignatura de l'especialitat esmentada. No obstant això, l'anàlisi es podria ampliar en altres terrenys, atès el caràcter calidoscòpic de l'obra *planesiana* (Finestres 2006).

Se subratlla que la revista *Imatges* representa, per a l'època, una manera moderna de concebre el fotoperiodisme, malgrat els problemes que va tenir la publicació. «El setmanari gràfic d'actualitat català va veure la llum en un moment social poc propici [saturació del mercat publicitari], tot i coincidir amb el desplegament del fotoperiodisme modern» (Dòria, 2007: 109).

Amb tot, des de la modèstia d'una publicació petita, de vida curta, i sense entrar en comparacions a fons que no vindrien al cas, *Imatges* s'anticipa, en alguns aspectes de disseny —quant a model gràfic—, fins i tot a les grans capçaleres internacionals que més triomfaren als anys cinquanta: *Life*, *Paris Match* o bé *O Cruzeiro Internacional*. En paral·lel, els llibres *Planes d'esport* i *Nits de Barcelona* són un material inesgotable i riquíssim per abordar nous estudis relatius als gèneres

de la crònica esportiva i noctàmbula, respectivament; sense oblidar, tampoc, la faceta satírica de Planes a *El Be Negre*. Es proposa treballar més aquests temes en els futurs plans d'estudis de periodisme.

Per altra banda, l'objectiu d'innovació docent que va perseguir el treball només es va aconseguir de manera parcial. És indiscutible que el projecte va ser un al·licient de trempera positiva —durant la seva gestació, preparació i execució—, en ser una dosi de motivació extraordinària per al professorat, pel repte que suposa fer un treball expositiu tangible. Per als alumnes, en canvi, l'interès va ser desigual. Probablement això s'explica perquè la motivació dels joves és avui molt difícil d'assolir tenint en compte les expectatives laborals complicades que tenen els futurs graduats.

L'interès per l'exposició va ser, a proporció, més elevat entre els alumnes residents a Manresa o en una àrea geogràfica propera, que entre els alumnes procedents d'altres localitats de Catalunya. La meitat dels estudiants que van acabar participant en l'exposició són de la comarca del Bages. Destaca, de manera excepcional, la inquietud inusual que va mostrar un estudiant que va assistir a actes institucionals de l'Any Planes, a part de visitar la mostra.

L'experiència va desfer, però, l'apriorisme inicial de creure que la gosadia i els riscos que va assumir Planes en vida despertarien molta curiositat a la classe. Els alumnes es van interessar molt més per la importància de l'anarquisme com a moviment social que per Planes.

Dos estudiants van preparar una infografia digital que, a través d'un mapa mundi, possibilitava consultar a cada país el nombre de periodistes que, com Planes, han mort assassinats al llarg de la història, en exercici de la seva feina. Lamentablement, aquest recurs no es va poder fer servir per a l'exposició. Per manca de pressupost, no es va donar forma expositiva als materials interactius previstos.

L'altre element frustrant va ser la dificultat per descobrir novetats històriques. Les moltes gestions que es van fer per accedir al sumari judicial pel crim dels germans Badia a l'Arxiu Central de la Ciutat de la Justícia de Barcelona, a l'Audiència de Barcelona i als jutjats d'instrucció número 6 i 11 no van arribar a bon port. Com a experiència d'aprenentatge —per transmetre als estudiants que en la recerca i en el periodisme es topa constantment amb obstacles— va valer, però, molt la pena. També paga la pena l'esforç per donar una mirada *més catalana* a la nostra disciplina universitària.

En qualsevol cas, la participació de la UVic-UCC en iniciatives així reforça el seu arrelament al territori. Es confirma la vigència i el mestratge de Planes per transmetre periodisme. Una veu a tenir en compte en articulisme polític, crònica social o esportiva, sàtira, reportatges d'investigació i teatre. 🍷

Bibliografia

- AEDE (2016). *Libro Blanco de la Prensa 2016*. Madrid: Asociación de Editores de Diarios Españoles.
- ALOY, Joaquim (2007). *Web de Josep Maria Planes i Martí: Escriptor manresà (1907-1936), pioner i víctima del periodisme d'investigació* (en línia). <<http://www.memoria.cat/planes/>> [Consulta: 10 octubre 2017].
- ARAGÓ, Narcís-Jordi (2013). *Periodisme sota sospita*. Barcelona: A Contra Vent.
- ARCILA-CALDERÓN, Carlos; BARBOSA-CARO, Eduar; CABEZUELO-LORENZO, Francisco (2016). «Técnicas Big Data: análisis de textos a gran escala para la investigación científica y periodística». *El Profesional de la Información*, 25 (4), p. 623-631.
- BESA, Ramon (2017). «Un puto periodista». *El País* (21 abril). [Edició Catalunya]
- BETEVÉ (2016). *Va passar aquí*. Barcelona: Informació i Comunicació de Barcelona. [Vídeo]
- CAMINOS MARCET, José María (1997). *Periodismo de investigación: Teoría y práctica*. Madrid: Síntesis.
- CAMPO VIDAL, Manuel (1983). *Información y servicios secretos en el atentado al presidente Carrero Blanco*. Barcelona: Argos Vergara.
- CANALS, Enric (2013). *Pujol-Catalunya: El consell de guerra a Jordi Pujol*. Barcelona: Pòrtic.
- CANOSA, Francesc (2011). «L'exili de la realitat. Es commemora el 75è aniversari de l'assassinat de Josep Maria Planes, inici de la fi d'una era». *El País. Quadern* (8 setembre).
- CASASÚS, Josep Maria (1986). *Lliçons de periodisme en Josep Pla*. Barcelona: Destino.
- (1988). *El periodisme a Catalunya*. Barcelona: Plaza & Janés.
- (1990). «La renovació periodística a la Catalunya dels anys de la Generalitat republicana». *Anàlisi: Quaderns de comunicació i cultura*, 13, p. 95-101.
- (2007). «Gaziel, en el cànon i en la tradició d'escola». *Tripodos*, 20, p. 91-96.
- (2015). «La premsa en català de 1868 a 1939». *Catalan Historical Review*, 8, p. 161-170.
- CHAIN-NAVARRO, Celia; MARTÍNEZ-SOLÍS, Lorena; SÁNCHEZ-BAENA, Juan José (2008). «Motivar desde la innovación en la enseñanza universitaria: El blog Calidad». *Revista de Educación a Distancia*, 21, p. 2-17.
- DÒRIA, Sergi (2007). «Els cent vuitanta dies de J. M. Planes a 'imatges'». *Tripodos*, 20, p. 103-110.
- FINESTRES, Jordi (2002). «Josep M. Planes, pioner i víctima del periodisme d'investigació». A: PLANES, Josep Maria (pròleg). *Els gàngsters de Barcelona*. Barcelona: Proa, p. 5-11.
- (2006). «Josep Maria Planes, el reporter calidoscòpic». *Tripodos*, 20, p. 97-101.
- (2008). *Jospe Maria Planes: Set trets al periodisme a la Rabassada*. Barcelona: Pòrtic.
- (2016). «Els personatges. Els fets. La tècnica. Periodisme d'investigació». A: *Història del periodisme de Catalunya. Dels inicis a la Guerra Civil*. Vol. 1. Barcelona: Sàpiens, p. 186-199.
- GARCIA-PLANAS, Plàcid (2010). *Jazz en el despacho de Hitler: Otra forma de ver las guerras*. Barcelona: Península.
- GERTRUDIS-CASADO, María Carmen; GERTRUDIX-BARRIO, Manuel; ÀLVAREZ-GARCÍA, Sergio (2016). «Competencias informativas profesionales y datos abiertos. Retos para el empoderamiento ciudadano y el cambio social». *Comunicar*, 24 (47), p. 39-47.
- GÓMEZ, Marisol; ROSES, Sergio; FARIAS, Pedro (2012). «El uso académico de las redes sociales en universitarios». *Comunicar*, 19 (38), p. 131-138.
- GRAU, Anna (2011). *De cómo la CIA eliminó a Carrero Blanco y nos metió en Irak. La verdadera historia secreta de España y EE.UU.* Barcelona: Destino.
- LEIRO, Àngel; MONTANYÀ, Xavier (2015). *Xavier Vinader, periodista: Contra la guerra bruta*. Barcelona: Antàrtida: Televisió de Catalunya: 13 Productions. [Vídeo]
- MEYER, Philip (1973). *Precision journalism: A reporter's introduction to social science methods*. Bloomington, EUA: Indiana University Press.
- PANVELLA, Jordi (2012). *Félix Millet, el gran impostor. La trama secreta de l'espòli del Palau*. Barcelona: Angle.
- (2013). *Salvador Puig Antich, cas obert: La revisió definitiva del procés*. Barcelona: Angle.
- PEIRÓ, Karma; GUALLAR, Javier (2013). «Introducció al periodisme de dades. Característiques, panorama i exemples». *COBDC / Item*, 57, p. 22-36.

JORDI SERRAT

- PISCITELLI, Alejandro (2015). «¿Está cambiando la tecnología la Universidad? Humanidades digitales y nuevo normal educativo». *Telos*, 101, p. 13-22.
- PLANES, Josep Maria (1931). *Nits de Barcelona*. Barcelona: Proa.
- (2002 [1934]). *Els gàngsters de Barcelona*. Barcelona: Proa.
- (2007). *Planes d'esport*. Barcelona: Proa.
- PORTA, Carles (2005). *Tor, tretze cases i tres morts*. Barcelona: La Campana.
- QUESADA, Montserrat (1997). *Periodismo de investigación o el derecho a denunciar*. Barcelona: CIMS - Libros de Comunicación Global.
- RODRÍGUEZ, Malvina Eugenia (2016). «Panama Papers y el periodismo en red». *Sociales Investiga*, 2 (2), p. 108-119.
- RODRÍGUEZ, Pepe (1988). *La conspiración Moon*. Barcelona: Ediciones B.
- ROIG, Montserrat (1977). *Els catalans als camps nazis*. Barcelona: Edicions 62.
- ROVIRA, Bru (2011). *Áfricas. Cosas que pasan no tan lejos*. Barcelona: RBA.
- SÁEZ, Albert (2015). *El periodisme després de Twitter. Notes per a repensar l'ofici*. València: Edicions 3 i 4.
- SCOLARI, Carlos A. (2013). *Narrativas transmedia. Cuando todos los medios cuentan*. Barcelona: Centro de Libros Papf-Deusto.
- SENTÍS, Carles (1994). *Viatge en transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*. Barcelona: La Campana.
- (2006). *Memòries d'un espectador*. Barcelona: La Campana.
- TEIXIDOR, Anna (2020). *Sense por de morir. Els silencis del 17-A*. Barcelona: Pòrtic.
- VARELA, Juan (2011). «Perspectivas y retos. Periodismo mutante». *Telos*, 86, p. 107-110.
- VICENS, Laia; TEDÓ, Xavi (2017). *Operació urnes*. Barcelona: Columna.
- WALLRAFF, Günter (1996). *Cap de turc*. Barcelona: Edicions de 1984.
- ZABALLA, Bel (2017). «Perdoni, pot fer la classe en castellà?». *VilaWeb* [en línia] (23 abril). <<https://www.vilaweb.cat/noticies/perdoni-pot-fer-la-classe-en-castella/>> [Consulta: 10 octubre 2017].